

УДК [378.6:37].017.4(477)«196/200»
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.64-2.3>

А. С. Поливана

аспірант кафедри педагогіки та професійної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ (60-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Статтю присвячено генезі становлення моделей формування громадянської культури майбутніх педагогів, а саме: «ідеологічної» (1961–1970 рр.), «соціально-політичної» (1971–1990 рр.) та «патріотично-сучасної» (1991–2005 рр.), які відобразили особливості начально-виховного процесу на шляху формування громадянської культури студентської молоді, зокрема майбутніх педагогів, у 60-х роках ХХ – початок ХХІ століття.

Унаслідок дослідження представлено особливості розроблених моделей: «ідеологічної» моделі виховання громадянської культури майбутніх учителів, в межах якої партійні організації республіки в період шостої, сьомої, восьмої п'ятирічки, що охопили період 1961–1970 рр., навчали студентську молодь оцінювати все різноманіття суспільних явищ із позицій робітничого класу – найбільш передового класу епохи, основного носія соціального прогресу, активно сприяли розвитку зв'язків студентів і робітників, педагогічних навчальних закладів, заводів і фабрик. Ця модель, незважаючи на зміну епох і керівництва держави, пускала коріння у формування громадянської культури майбутніх педагогів як будівників комуністичного суспільства, що було проявом радянської ідеології світлого майбутнього.

«Суспільно-політична» (1971–1990 рр.) дає змогу простежити поступове розширення спектра засобів і форм, методів і прийомів виховання студентства поряд із розчаруванням молоді в традиційних комуністичних цінностях та ідеалах, констатувати поширення протестних настроїв молоді. В умовах функціонування згаданої моделі студентська молодь не готова була прийняти новий формат суспільних відносин у суспільстві, інтегруючи старі ідеологічні стереотипи та нові суспільно-політичні реалії, які диктує час «перебудови».

«Патріотично-сучасна» модель (1991–2005 рр.) пов'язана із зміною пріоритетів і соціальних установок студентства, появою нових теоретичних концепцій і практичних підходів до громадянського виховання молоді в незалежній Україні. Запровадження цієї моделі у процес формування громадянської культури майбутніх учителів передбачає виховання громадянської культури майбутніх учителів на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості та виступає дієвим механізмом розбудови народної демократії, правової України, з одного боку, є джерелом опозиції державній владі, а з іншого – взаємодоповнює її.

Ключові слова: підготовка майбутнього учителя, громадянська культура, формування громадянської культури майбутніх учителів, громадянське виховання, моделі формування громадянської культури майбутніх учителів.

Постановка проблеми. Взаємини людини із суспільством складні й багатогранні. Розвиток людства не є прямим, лінійним процесом, у ньому багато колізій і протиріч, конфліктів і суперечностей. В Україні з моменту здобуття незалежності для громадянської соціалізації молоді створені умови, які вимагають нових форм і методів формування й розвитку громадянської культури прийдешніх поколінь. Остання потребує переконливості, з одного боку, пріоритету загальнолюдських цінностей, прагнення політиків включити Україну в різноманітні міжнародні союзи, відкриття кордонів, діяльності на території держави значної кількості міжнародних фондів, релігійних організацій, благодійних спілок, з іншого боку, все більша увага приділяється громадянській освіченості й культурі формування громадянського суспільства. Така ситуація підвищує актуальність визначення концептуальних основ громадянського виховання молодших поко-

лінь, виявлення тенденцій формування громадянської позиції студентства як найбільш чутливої до соціальних процесів частини молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що різноманітні соціальні й політичні аспекти громадянського виховання молоді розглядалися Л. Аманбаєвою, І. Бехом, А. Мудриком, М. Нікандровим, Г. Філоновим, Є. Ямбургом та іншими вченими; питанням громадянського виховання студентів ВНЗ присвячені роботи З. Красноока, Т. Кухневич, М. Чельцова. Науковими колективами під керівництвом О. Сухомлинської та Р. Арцишевського розроблена концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності й становлення цінностей громадянського суспільства.

Мета статті – виокремити моделі формування громадянської культури майбутніх педагогів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття).

Виклад основного матеріалу. Особливу увагу у нашому дослідженні привертає наскрізне поняття «громадянська культура», тому, використовуючи теоретико-методологічні засади дослідження, зокрема ретроспективний метод, розкриємо багатогранність цього поняття та сформулюємо робоче визначення громадянської культури майбутнього учителя крізь призму історичних епох та еволюції культур. Означене поняття утворилось в умовах модифікації визначень політичної культури, поступово розширюючи сферу свого застосування, вбираючи в себе особливості феноменів демократії та громадянського суспільства.

Науковий колектив, очолюваний академіком АПН України О. Сухомлинською, визначає громадянську культуру як ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхню законслухняність і критичну вимогливість. Культура громадянськості, на відміну від культури політичної, належить до царини взаємодії населення, з одного боку, та влади – з іншого, а не до сфери протистояння окремих соціальних груп одна з одною. Вона характеризується сприйняттям влади не як предмета боротьби й завоювання, а як об'єкта впливу з приводу захисту інтересів і прав громадян. Громадянська культура виражається у ставленні населення до наявного порядку, у знанні і визнанні ним суспільних норм, готовності їх дотримуватися. До змісту громадянської культури належать знання людей про їхні права й обов'язки, про влаштування держави, про політичні системи, процедури політичного, зокрема виборчого, процесу [3, с. 11].

У найширшому розумінні громадянську культуру можна тлумачити як спосіб взаємодії людей у суспільстві. З розвитком громадянської культури суспільство стає громадянським, а особа стає громадянином не лише в юридичному розумінні – як людина, яка має формальні ознаки належності до держави, як суб'єкт політико-правових відносин, а й в культурному – людина усвідомлює цю належність, визнає власну причетність до суспільства, до національної культури, громадського, політичного, економічного життя, здатна впливати на стан справ у суспільстві тощо. Отже, є громадянська культура суспільства й громадянська культура особи. Громадянська культура суспільства – це складова частина загальної культури, система громадянських цінностей, що створюються й накопичуються людьми (суспільством) у процесі їхньої життєдіяльності. Громадянська культура особи – це сукупність громадянського світогляду, системи знань і навиків, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність з оптимального задоволення громадянських потреб, це зумовлена громадянською культурою суспільства властивість, що характеризується громадянськими чеснотами [24, с. 2].

Оскільки процеси, які відбуваються в суспільстві, продукують визначені для кожного історичного етапу відповідні норми поведінки, типи відносин між людьми, ціннісні орієнтації, особистісні та громадські пріоритети, які закладені в основу формування громадянської культури окремих періодів, важливим чинником у процесі формування громадянської культури є громадянське суспільство, яке, з одного боку, потребує громадянську культуру як невіддільну його компоненту, а з іншого – саморозвивається завдяки набуттю її носіями високого рівня сформованості відповідних рис та якостей [2]. Ця думка дає змогу припустити, що громадянська культура розвивається разом із громадянським суспільством і стає водночас засобом і результатом громадянського виховання студентської молоді.

Проведемо ретроспективний аналіз визначеного в минулому змісту громадянського виховання, щоб відслідкувати моделі формування громадянської культури в системі вищої педагогічної освіти (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття).

Вимоги до громадянської культури студента змінювалися в різних історичних періодах у досліджуваній нами проміжок (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття), вони підпадали під вплив політичної ситуації в країні, ідеології, цінностей суспільства, що зумовило становлення нових моделей формування громадянської культури молоді, зокрема майбутніх педагогів.

Ретроспективний аналіз показав, що у період 1950–1970 рр. громадянська культура формувалась під впливом марксистсько-ленінської ідеології, пропаганди, провідним засобом якої була комуністична ідейність, спрямована на утвердження ідеалів панівної комуністичної партії.

З приходом до влади М. Хрущова політична ситуація в Україні поступово змінилася, настала «відлига» (назву цей час отримав за повістю І. Еренбурга, яка дуже точно передала зміст епохи) [9, с.75]. Цей період характеризувався десталінізацією суспільного життя, у ній були присутні елементи демократизації, була здійснена реабілітація засуджених, з'явилася певна свобода творчості. Однак корінних змін політичного устрою не сталося, жорстко регламентувалися та зазнавали цензури праці науковців, літераторів. В епоху «відлиги» утверджується зневажливе ставлення як до української мови, так і до української історії, літератури, мистецтва, зокрема було заборонено художні твори, пов'язані зі сторінками боротьби за національну незалежність. Зауважимо, що постійний наголос у таких працях ставиться на партійності виховання та викладанні літератури, відштовхуючись від рішень партійних з'їздів, програми КПРС, «ленінської лінії художнього розвитку суспільства». Підтвердження цього факту знаходимо у праці «Моральне в естетичному

(Виховання засобами художньої літератури)» (1968 р.): «Дбаючи про те, щоб невдач було якнайменше, партія вбачає запоруку успішного розвитку радянської культури в тому, що наша творча інтелігенція у своїй роботі керувалася тими ж цілями і завданнями, що й весь радянський народ, його Комуністична партія» [10, с. 9]. Отже, формування громадянської культури майбутнього учителя тоді має соціальний характер, проте індивідуальні запити й потреби молоді не ігнорувалися, вони заохочувалися і задовольнялися за умови відповідності загальнодержавним інтересам.

У розрізі проблеми формування громадянської культури студентської молоді, зокрема майбутніх учителів, неможливо оминати увагою питання соціалізації студентської молоді, яка залишила свій відбиток у моделях виховання студентства. Поряд із цим Д. Паригін термін «соціалізація особистості» визначає як багатогранний процес «олюднення людини, що включає як біологічні передумови, так і безпосередньо власне входження індивіда в соціальне середовище і передбачає: соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навиками практичної діяльності, включаючи як світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, прав та обов'язків, активну перебудову навколишнього (як природного, так і соціального) світу, зміну та якісне перетворення самої людини, її всебічний та гармонійний розвиток» [15, с. 165]. Інтегруючи попередні твердження Л. Буєвої, поняття «соціалізації» визначає як процес соціального становлення людського індивіду, формування його соціальної сутності» [5, с. 125]. Філософи І. Кон та В. Ольшанський пропонують розглядати «соціалізацію» як процес, під час якого людське єство (людська природа) з певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних йому для життєдіяльності». На відміну від тотожних понять «розвиток» і «виховання», «соціалізація» охоплює процес і результати взаємодії індивіда з усією сукупністю соціальних явищ» [26, с. 66]. Поділяючи думку Л. Смелкова, розглянемо «соціалізацію» як «процес становлення, формування та розвитку особистості індивіда унаслідок послідовного включення його в систему суспільних відносин, заміщення позицій та виконання ролей, засвоєння соціальних цінностей та соціального досвіду пізнавальної, творчої й комунікативної діяльності з метою задоволення індивідуальних, колективних та суспільних потреб» [23, с.108].

Варто зазначити, що для студентської молоді період соціалізації триває впродовж навчання у виші. Формування майбутнього спеціаліста пов'язане з процесами пізнання, праці, спілкування, входження до нового середовища, освоєння нових суспільних ролей, регулятивних принципів тощо. Ці процеси, у яких особистість виступає як об'єкт суспільних відносин, визначає новий етап

у її розвитку, новий ступінь соціалізації особистості [17, с. 24–26]. Спираючись на теоретичні положення щодо соціалізації, викладені вище, зазначимо, що для кожного виокремленого нами періоду формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) були свої осередки соціалізації молоді, які формувались у контексті сукупності суспільних відносин відповідних історичних епох.

Відсторонення М. Хрущова від влади стало початком реставраційних і контрреформаційних процесів у всіх галузях суспільно-економічного життя, зокрема в педагогіці, що було спровоковано тимчасовою втратою контролю і, отже, частковою втратою влади правлячим класом – партійною номенклатурою та чиновниками різного ґатунку. Емансипаційні процеси в суспільному житті, їх бурхливий і загалом непередбачуваний розвиток швидко показали владі, що проєктоване «комуністичне майбутнє» влади дуже відрізняється від «комуністичного майбутнього» «шістдесятників», інтелігенції, якими не завжди можна керувати, бо вони розсунули межі дозволеного, висуваючи й розвиваючи ідеї, які виходили за межі навіть дещо оновленого марксизму [14, с. 19].

Природне й уроджене прагнення студентської молоді до самовираження, підкреслення своєї унікальності, прагнення до змін є нормою з погляду соціальної психології. Комуністичне виховання ставило амбітну мету подолати ці риси й сформувати узагальнений образ «нової людини». Вихід за межі дозволеного не тільки засуджувався, а й викликав пильну увагу спецслужб незалежно від віку дитини. Цей «вихід за межі» в українських умовах мав широкий спектр залежно від суспільно-політичного клімату епохи «відлиги» й «застою», зважаючи на ступінь відхилень від установлених правил поведінки та суспільної небезпеки для влади. Можна виділити такі види проявів, як: поширення листівок, надписи на будівлях, анонімні листи, співання українських пісень, читання «буржуазної» літератури і прослуховування «ворожих голосів», засудження зовнішньої політики СРСР, вивішування української символіки, стиляжництво, належність до релігійних громад (сектантство), зривання або паплюження портретів вождів і наочної агітації, створення несанкціонованих владою організацій, клубів, гуртків [17, с.25].

Отже, вичерпність фактів виокремленого нами періоду формування громадянської культури майбутніх учителів 1950–1970 рр. дає змогу вибудувати *«ідеологічну» модель виховання громадянської культури майбутніх учителів.*

Ця модель, незважаючи на зміну епох і керівництва держави, пускала коріння у формування громадянської культури майбутніх педагогів як будівників комуністичного суспільства, що є про-

явом радянської ідеології світлого майбутнього. Громадянська культура майбутнього вчителя мала відповідати всім принципам «нової людини» радянської епохи. У процесі формування громадянської культури майбутнього педагога органічно поєднувалась боротьба за соціалізм і комунізм через проникнення у свідомість людей, їхні погляди і вчинки. Така боротьба мала всеохопний характер – від шкільної лави до обійманої посади. Усі офіційні документи, які стосувалися навчально-виховного процесу ВНЗ, за своїм змістом були спрямовані на формування оптимістичного образу нової людини як продукту радянської освіти й виховання. Усі нормативні документи, які були дотичними до системи виховання, давали змогу прослідкувати еволюцію поглядів партійних ідеологів.

Незважаючи на намагання втримати педагогічну науку в лещатах державно-партійної марксистсько-ленінської ідеології, радянська педагогічна наука еволюціонувала, розвивалась, ускладнювалась, модернізувалась шляхом цих-таки реформ-контрреформ, коли освіта й наука наповнювались новими цінностями, які на наступному етапі розвитку ставали базовими. Означений факт був підґрунтям для виокремлення наступної моделі – *«суспільно-політичної» – виховання громадянської культури майбутніх учителів у період (1971–1990 рр.)*.

Значну роль у цьому відіграло й різне ставлення діячів радянської педагогіки до здобутків західної педагогічної думки і школи (від майже повного сприйняття й адаптації зарубіжного досвіду до відкидання, заперечення й критики); радянська педагогіка зі своєю ідеологією була наслідком ізоляційної стратегії Радянського Союзу, політичної абсолютизації влади, канонізації всього можливого, підміни науки ідеологією і неминуче мала припинити своє існування з розпадом СРСР [14, с. 25]. Руйнація «ідеологічної» моделі виховання була вже запущена, і наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. XX ст. серед широкого вчительського загалу зростало невдоволення станом справ у освіті, здійснювалися ініціативні пошуки зміни й заміни організації та методики навчання, особливо окремих шкільних предметів [14, с. 22].

Беручи до уваги факт, що у період виникнення застійних явищ (70–80 рр. XX ст.), що, загалом, призвели, за висловом соціолога Ю. Левади, до двозначності й різномудства, тобто формування подвійної моралі (для себе й для влади), погоджувального, пасивного, реактивного й адаптивного характеру співжиття, співіснування насамперед інтелігенції, науковців із владою, із офіційною ідеологією, що уособлювало особливий тип «радянської людини» пізньорадянського періоду [8]. Таке явище є свідченням того, що ідеологічний інструментарій все гірше виконував свої функції,

а влада не змогла не лише запропонувати привабливі проєкти майбутнього, а й підтримувати тогочасну ідеологію на належному рівні, тому редукувала свої функції лише до охоронно-заборонних [14, с. 19].

В означений період (1971–1990 рр.) було прийнято низку урядових постанов про народну освіту, які вносили корективи в систему освітньо-виховного процесу майбутніх педагогів, хоча вони повністю були дотичними до середньої освіти та загальноосвітньої школи. Відповідно до рішень партійних з'їздів, зокрема постанов «Про завершення переходу до всезагальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальноосвітньої школи» (червень, 1972) та «Про заходи подальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973), авторським колективом Науково-дослідного інституту загальних проблем виховання Академії педагогічних наук СРСР під керівництвом І. Мар'єнко була розроблена програма «Орієнтовний зміст виховання школярів» (вперше видрукувана в 1971 р., перероблялася і доповнювалась у 1976 і 1980 рр.). У програмі сформульовано вимоги до школярів на різних етапах їхнього вікового розвитку. За оцінкою тогочасних педагогів, розроблення цих вимог було «кроком уперед у плані конкретизації мети виховання» [22, с. 46]. Зміст розробленої програми включав основні принципи і завдання комуністичного виховання: «всебічний, гармонійний розвиток особистості учнів у процесі навчання і виховання; зв'язок виховання з життям, з практикою комуністичного будівництва; комуністична ідейність, цілеспрямованість, суспільно-політична спрямованість процесу виховання, трудове виховання, формування потреби в праці, у корисних справах і на благо людства, прагнення жити і працювати по-комуністичному; виховання у колективі і через колектив, у дусі дружби і товарищескості; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; поваги до особистості дитини і висока вимогливість до неї, опора на позитивне у її поведінці; поєднання керівництва учнями з розвитком їх самодіяльності, активності та ініціативності; неперервність, наступність і послідовність процесу виховання дошкільників і школярів молодшого, середнього і старшого віку» [18, с. 4]. Окреслені положення також переносились у систему виховання майбутніх педагогів, тому починаючи з першої половини 1980-х рр. зазнала суттєвих змін і система виховання студентської молоді, оскільки студентська молодь СРСР зневірилася в перемозі комунізму не тільки у всесвітньому масштабі, а й в окремо взятій країні. Стан справ в економіці, ідеології, політиці ставав критичним, що змусило керівників держави провести чергову реформу освіти, яка була задекларована 1984 р. й закріплена

постановою ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» [19].

Проте з розвитком суспільних відносин міфічність ідеї «комуністичного раю» ставала більш вираженою, зрозумілою, у свідомості багатьох розхитувалася віра в комуністичні ідеали, що зумовило формування у кінці 80-х – на початку 90-х років XX століття так званого «вакууму ідеалів». Варто зазначити, що у період «перебудови» спробою радянського керівництва було запровадити демократизацію і гласність, звільнитися від застійності та консерватизму попереднього часу, заповнити «вакуум ідеалів» виправити допущені помилки, подолати обмежені риси суспільної організації і методи роботи, які вичерпали себе [16, с. 166]. За таких умов «ідеологічна криза» породила зміну поглядів тогочасної молоді на політичні та суспільні явища, які мали місце в країні. У середині 1980-х років зростало відчуження молоді від політики, участі в діяльності офіційних громадських організацій. Ускладнювалося соціально-економічне становище молоді, поширювалися алкоголізм, наркоманія, злочинність. Отже, на порядку денному постала необхідність перегляду основних засад державної молодіжної політики, принципів вирішення актуальних проблем молоді.

Наступним кроком, що декларував зміни в соціалізації студентської молоді, стали рішення XX з'їзду ВЛКСМ (квітень 1987 р.), якими було визнано наявність проблем у молодіжному середовищі, а також те, що комсомол не завжди захищав інтереси молоді. Проголошувався початок перебудови в діяльності комсомолу на засадах демократизації та розширення простору для ініціативи й творчості молоді [27, с. 139].

Вищезазначені факти свідчать про те, що відносини молоді та суспільства ставали більш складними і суперечливими, з цим все частіше стикалися і в родині, і в школі, і на виробництві.

Процес соціалізації студентської молоді в епоху «перебудови» дав можливість студентам долучатися до активної соціальної практики в соціумі. Вже 1986 року комітети комсомолу починають налагоджувати зв'язки з представниками «неформальних» напрямів молодіжної ініціативи. Зокрема, комсомол сприяв розгортанню діяльності рок-клубів, клубів самодіяльної пісні, клубів футбольних фанатів. Розпочалася співпраця з такою особливою категорією молоді, як «воїни-інтернаціоналісти», котрі стали активно об'єднуватися ще на початку 1980-х років. Після проголошення курсу на «широку демократизацію» в країні поширилась практика створення (з ініціативи КПУ та ЛКСМУ) мережі молодіжних дискусійних суспільно-політичних клубів, напри-

клад, станом на 1987 р. їх вже налічувалося 1119. Діяльність таких політклубів не передбачала будь-яких практичних дій, вона обмежувалася обговоренням проблем суспільно-політичного й економічного життя країни, що мало сприяти політичній просвіті населення. Оскільки «перебудова» здійснювалася в межах наявної політичної системи, то створені політклуби при комітетах комсомолу, закладах культури, на підприємствах були орієнтовані винятково на офіційну ідеологію [6, с. 72].

Крім того, поряд із розвитком означених напрямів виховання на авансцені суспільного життя з'явилася все більше самодіяльних об'єднань молоді. За таких умов, комсомол не міг претендувати на монополієне право представляти інтереси студентської молоді, він значно втратив роль політичного лідера серед молоді. Проте виникнення цього руху – закономірне явище, оскільки є фактом, що підтверджував суспільну активність молоді, яка викликана демократичними змінами у всіх сферах суспільного життя, що продукуються на з'їздах партії. Процеси «перебудови» спонукали радянський народ, зокрема студентську молодь, на переосмислення та переорієнтування від ідеологічних догм до самостійного вирішення власних проблем і прагнення до успіху. Це призвело до хаосу, оскільки, з одного боку, домінував колективізм, а з іншого – існувала особистість із своїми поглядами та ідеями. Тому поведінка студентської молоді, зокрема майбутніх педагогів, які намагалися в умовах невизначеного соціального середовища досягти життєвого успіху, зумовлюється домінуванням хаотичних, ситуативних, а то й просто випадкових чинників формування життєвих цілей [11, с. 73].

Зазначимо, що в означений період спостерігалося встановлення зв'язків прихильників неформальних рухів у різних регіонах республіки й країни, спроби об'єднати неформальні групи під егідою більш організованих з них. Окремі лідери намагалися зберегти самодіяльність неформальних об'єднань, ухилитися від контактів із комсомольськими та громадськими організаціями. ЦК, комітетами комсомолу на місцях проводили певну роботу з неформальними об'єднаннями щодо запобігання й нейтралізації негативних явищ серед молоді, було організовано вивчення процесів, що відбуваються в них і вживаються заходи щодо забезпечення керівництва неформальними групами [28, с. 132].

Але сам факт зародження неформального молодіжного руху був відповіддю державним, партійним структурам, які довгий час не допускали відходу від єдиної, встановленої ними лінії, забороняли створювати нові молодіжні організації, крім підконтрольної їм Ленінської комуністичної спілки молоді. Тож поява само-

діяльних груп стала результатом багаторічних утисків, волевиявленням значної частини молоді самовиявитись і реалізуватись [12].

Аналіз зазначених фактів, які описують «суспільно-політичну» модель виховання громадянської культури майбутніх учителів, дає змогу стверджувати, що результати впровадження нововведень мали досить суперечливий характер, але водночас недооцінювати їх не можна.

Проте на початку 90-х р. XX ст. далі продовжували посилюватися державотворчі процеси, які спонукали суспільство до економічних, законотворчих і суспільно-політичних змін. У СРСР сформувалось громадянське суспільство на засадах гуманізму, свободи і соціальної справедливості, що викликало переосмислення виховних концепцій. Характерними особливостями процесу виховання громадянської культури стали відданість справі, зміцнення державності, усвідомлення свого громадянського обов'язку, розвиток національних і загальнолюдських цінностей, що є основними ознаками громадянської культури студентської молоді. Як наслідок, формування громадянської культури молоді, зокрема майбутніх педагогів, набуло особливих рис.

Точкою відліку для впровадження «патріотично-сучасної» моделі формування громадянської культури майбутніх педагогів (1991–2005 рр.) стало прийняття Декларації про державний суверенітет [7] (1990 р.) і Акта проголошення незалежності України [1] (1991 р.). З часу проголошення України незалежною традиційна система вищої педагогічної освіти зазнала суттєвих змін, насамперед, це було пов'язано з розвитком конституціоналізму, демократизацією суспільства, розбудовою незалежної держави, утвердженням прав і свобод людини як найвищих цінностей. Однак причини багатьох проблем, з якими зіштовхнулося тогочасне українське суспільство, тісно пов'язані з передісторією виховання молодого покоління до моменту оголошення України незалежною державою, адже система виховання УРСР не могла бути орієнтована на формування особистості як українського патріота, громадянина. Про громадянське виховання, зокрема патріотичне, не йшлося навіть у виховних планах, програмах всесоюзного значення. Тоді вважалося, що провідну роль у вихованні мало відігравати «найкраще» комуністичне виховання, хоч його суті ніхто – навіть найвидатніші теоретики – не міг пояснити [4, с. 320].

Зокрема, на шпальтах газети «Педагог» майорили звернення: «Закликаємо всіх працівників освіти та студентів віддати свої голоси за кандидата, який на ділі здатен стати гарантом інтересів народу України, свідомо і зважено захищатиме людей, що своєю працею творять національне багатство, підтримує освіту як підвалину майбут-

нього добробуту народу, на ділі виявляє турботу про вчителя, викладача, студента, з повагою буде ставиться до професійних об'єднань трудящих та їх права на захист своїх інтересів» [13, с. 1]. Прагнення молоді до змін знаходимо у зверненні студента Ф. Бежнара: «Завоювання свободи, демократії і гласності не можуть існувати самі собою, їм потрібен надійний захист. Заходи, які проводилися, щодо демократизації суспільства, реорганізації органів КДБ, армії, підтримує увесь народ. «Люди, будьте пильними!». Як актуально звучать ці слова сьогодні. В країні, яка стала на шлях таких реформ, сталінізм не повториться, тоталітаризм не пройде» [25, с. 1].

Враховуючи рекомендації до проведення виховної роботи серед студентів Вінницького педінституту в позанавчальний час, як визначено в «Законі Української РСР про освіту» [20] (1991рр.), «метою освіти став всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими спеціалістами» [21, с. 1].

У здійсненні цієї мети істотні зміни в суспільно-політичному житті нашої країни, проголошення України незалежною, суверенною державою вимагали відмови від старих авторитарних, адміністративно-примусових форм і методів виховної роботи, від переважно кількісних показників, утвердження пошуку нового, орієнтацію на педагогічне співробітництво викладача і студента, на розвиток особистості студента, повагу до його гідності. Зрозуміло, що не слід відмовлятися і від традиційних виховних заходів, які себе виправдали, але і вони потребують наповнення новим змістом, ідеями тощо. Цілісність нової моделі виховання громадянської культури майбутніх учителів задля національного відродження, розбудови й вдосконалення незалежної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей, які, у свою чергу, мають лежати в основі формування громадянської культури студентської молоді, зокрема майбутніх учителів.

Висновки і пропозиції. Нами відображено моделі формування громадянської культури майбутніх педагогів, а саме: «ідеологічну» (1961–1970 рр.), «соціально-політичну» (1971–1990 рр.) та «патріотично-сучасну» (1991–2005рр), які відобразили особливості начальної-виховного процесу на шляху формування громадянської культури студентської молоді, зокрема майбутніх педагогів, у 60-х роках XX – початку XXI століття.

Список використаної літератури:

1. Акт проголошення незалежності України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
2. Барабаш В.А. Громадянська культура майбутнього фахівця в контексті формування громадянського суспільства. URL: <https://cutt.ly/ToVzxp>.
3. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
4. Боришевський М.Й., Яблонська Т.М., Антоненко В.В. Розвиток громадянської спрямованості : монографія / за заг. ред. М.Й. Боришевського. Київ, 2007. 186 с.
5. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. Москва : Мысль, 1978. 216 с.
6. Головенько В.А., Корнієвський О.А Український молодіжний рух: історія та сьогодення. Київ : Наукова думка, 1994. 111 с.
7. Декларація про державний суверенітет. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
8. Дубин Б. Позднесоветское общество в социологии Юрия Левады 1970-х гг. *Вестник общественного мнения*. 2009. № 4. URL: <http://www.polit.ru/article/2010/06/18/dubin>.
9. Эренбург И. Оттепель. Москва : Советский писатель, 1956. 140 с
10. Мазуркевич О.Р. Моральне в естетичному (виховання засобами художньої літератури). Київ : Товариство «Знання» Української РСР, 1968. 64 с.
11. Маркозова О.О. Зміни у розумінні життєвого успіху особистості в період перебудови. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/63972/59479>.
12. Мельников Д.О. Молодіжний рух в Україні: етапи та проблеми розвитку (80-ті – 90-ті рр. ХХ ст.). URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11166.html>.
13. На зустріч референдуму Звернення. *Педагог*. 1991. № 38. С. 2.
14. Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х – 80-ті рр. ХХ ст.) : посібник / кол.-в авт. : О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л.Д. Березівська, Н.М. Гупан, Л.В. Пироженко та ін. ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. Н.П. Дічек. Київ : Педагогічна думка, 2017. 768 с.
15. Общественно-политическая практика в системе коммунистического воспитания студентов. Харьков : Вища школа, 1985. 256 с.
16. Овчар І.В. Політичні трансформації у Радянському Союзі в період перебудови (1985–1991 рр.). Київ : Видавництво ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2011. 228 с. С. 166.
17. Пасько Н.И. Социологические проблемы коммунистического воспитания студенческой молодежи. Киев : Вища школа, 1977. 110 с.
18. Примерное содержание воспитания школьников / под ред. И.С. Марьенко. Москва : Педагогика, 1971. 176 с.
19. Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP840281.html.
20. Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1144-12>.
21. Рекомендації до проведення виховної роботи серед студентів Вінницького педінституту в позанавчальний час. *Педагог*. 1991. № 37. С. 2.
22. Савин Н.В. Педагогика. Москва : Просвещение, 1972. 303 с.
23. Смелков Л.П. Социологический анализ системы учебно-воспитательного процесса в советской высшей школе. *Вестник Ленинградского университета*. 1972. Вып. 3.
24. Стручкова-Гуменна Л.Б. Особливості формування громадянської культури в західному регіоні України. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Struchkova.pdf.
25. Тоталітаризму – ні! Демократії – так! *Педагог*. 1991. № 27. С. 2.
26. Философская энциклопедия. Москва : 1970. Т. 5. 740 с.
27. ХХ съезд Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи, 15–18 апреля 1987 г.: Стенографический отчет. Т. 2. Москва : Мол. гвардия, 1987. 415 с.
28. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 11 Спр. 1464 «Заходи щодо вдосконалення роботи з «неформальними організаціями молоді», запобігання негативним утворенням та їх діяльності». 210 арк.

Polyvana A. Models of future teachers' civic culture formation (60th years of the XXth – the beginning of the 21st century)

The article reveals the genesis of the formation of models of the formation of civic culture of future teachers, namely, "ideological" (1961–1970), "socio-political" (1971–1990) and "patriotic-modern" (1991–2005), which reflected peculiarities of the educational process while forming civic culture of student youth, in particular, future teachers in the 1960's and at the beginning of the 21st century.

As a result of the study, the features of the developed models are presented: the "ideological" model of education of the civic culture of future teachers, in which the party organizations of the republic during the sixth, seventh, eighth five-year plans, which covered the period (1961–1970), taught student youth to evaluate the diversity of social phenomena from the standpoint of the working class – the most advanced class of the era, the main carrier of social progress, actively contributed to the development of relations between students and

workers, pedagogical educational institutions, factories and manufactories. This model, despite the change of epochs and state leadership, rooted in the formation of the civic culture of future educators as the builders of the communist society, which was a manifestation of the Soviet ideology of a bright future.

The “socio-political” model (1971–1990) allows tracing gradual expansion of the spectrum of means and forms, methods and ways of education of the student youth along with the disappointment of youth in traditional communist values and ideals, and stating the spread of protest attitudes among young people. Under the conditions of this model functioning, student youth was not ready to adopt a new format of social relations in society, integrating old ideological stereotypes and new socio-political realities that the time of “perestroika” dictated.

The “patriotic-modern” model (1991–2005) is associated with changes in the priorities and social attitudes of students, the emergence of new theoretical concepts and practical approaches to the civic education of young people in the independent Ukraine. The introduction of this model in the process of civic culture formation among future teachers involves the education of future civic culture of future teachers on the basis of humanism, freedom, rule of law, social justice, and acts as an effective mechanism for the development of people’s democracy, legal Ukraine, on the one hand, is the source of opposition to the state authorities, and another – it complements it.

Key words: preparation of a teacher-to-be, civic culture, formation of civic culture of future teachers, civic education, models of formation of civic culture of future teachers.